

UDK 331.107:338.1»1949/1950«(497.1)
Izvorni znanstveni članak

Pitanje uvođenja radničkih savjeta s gledišta kontinuiteta i diskontinuiteta (radnički savjeti u 1949. i 1950. godini)

ZDENKO RADELIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

Uvod

Problemu samoupravljanja u Jugoslaviji posvećena je obimna literatura ali historiografskih radova o samom osnivanju radničkih savjeta, osim nekoliko publicističkih, nema. U ovom je članku riječ o rekonstrukciji događaja vezanih uz pojavu ideje da se uvedu radnički savjeti, razlozima uvođenja, dilemama koje su ih pratile, njihovom predstavljanju u propagandi pomoću medija koje je kontrolirala vladajuća Komunistička partija, te pitanju kontinuiteta i diskontinuiteta od »Upute o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih poduzeća« do »Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva«.

Međutim, treba naglasiti da nemam namjeru baviti se samom idejom o samoupravljanju, niti se upuštati u analizu teorijskih dometa obznanjenih namjera najužeg rukovodstva KPJ, izraženim u navedenim dokumentima, već samo pokušati odgovoriti na pitanje kada se pojavila ideja o radničkim savjetima, tko je njezin tvorac, koji su razlozi njezine pojave upravo u tom vremenu i kako je tekao proces konkretizacije ideje i uvođenja savjeta u poduzeće do prihvatanja samog zakona.

Pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta

Na ovom je mjestu u vezi sa samoupravljanjem potrebno ukazati na problem kontinuiteta koji je prisutan u našoj literaturi. Naime, postoje vrlo različite ocjene o tome može li se i u kojem opsegu govoriti o postojanosti ideje a zatim i same primjene samoupravljanja u njenim najrazličitijim oblicima, i to ne samo u kasnim 40-im i 1950. godine već i u ranijim razdobljima. Pokušat ću te različite pristupe grupirati u tri cjeline.

U prvoj su uglavnom publicistička djela u kojima se iznosi teza o neprekinutom i logičnom slijedu između onoga što se dešavalo 1949. i 1950.

godine s cjelokupnim razvojem od početka ustanka, oslobođenja zemlje, osvajanja vlasti od KPJ pa do sukoba s Informativnim biroom na čelu sa SKP(b), zapravo s državama Istočne Evrope i SSSR-om. Takve teze, koje otkrivaju samoupravljanje u ranijim razdobljima no što je ono zakonski uvedeno, lišene su pravih argumenata i zapravo su izraz apologetskog odnosa spram političke prakse. Argumentacija njihovih autora pojednostavnjeno se izvlači iz slojevitog spektra događaja i odnosa te slijedi poznati pristup u kojem je najvažnije postaviti tezu a zatim sistemom izbora odgovarajućih činjenica samo potvrditi već postavljen zaključak. Osim toga, s obzirom na to da nema ideje ili povijesne činjenice koja ne bi imala svoju genezu u prošlosti, izvlačenjem pojedinačnih događaja ili procesa iz konkretnih okolnosti i njihovim jednostranim tumačenjem pojačava se uvjerljivost takvog pristupa.

Stavovi iz te grupe čine se na prvi pogled prihvatljivi najviše zbog nepobitne činjenice da se u nas razvio snažan partizanski pokret, kome je na čelu stajalo osamostaljeno rukovodstvo, ali i zbog osvajanja vlasti od KPJ. Međutim, može se reći da se te teze zapravo temelje na ideološkoj potrebi vladajuće strukture da se, s obzirom na političke odnose u zemlji ali i zbog međunarodnih prilika, istakne u svakom pogledu njezina izvornost pa i određena jedinstvenost sistema njezine vlasti.

Drugi je pristup novijeg datuma i uglavnom je vezan za sociološku i filozofsku znanost koja naglašava kontinuitet bitnih značajki poslijeratnog razvoja, a diskontinuitet pronalazi samo u organizacijskim formama koje nisu izmijenile osnovne postavke uspostavljenog modela. Pri tome se ističe problem državne nezavisnosti i njezina potvrđivanja nakon sukoba s Informbiroom i, unatoč tome, nastavak izgradnje etatističke strukture društva koja je samo djelomično narušena većom decentralizacijom i demokratizacijom u gospodarstvu te liberalizacijom u svakodnevnom životu, ali bez izmjene temeljnih pretpostavki socijalističkog društvenog sistema jednopartijskog monopola.

No, najbrojniji su zastupnici teze koji uvođenje samoupravljanja promatraju kao kvalitetno nov korak u razvoju Jugoslavije pri čemu je godina 1950. izuzetno značajna granica u njezinoj povijesti. Tako se razlikuje razdoblje do 1950. godine, koje se naziva razdoblje administrativnog socijalizma, i razdoblje nakon nje kao vrijeme izgradnje novoga samoupravnog društva koje, bez obzira na mnogobrojne krize, uspone i padove, doživljava napredak i neprestano se potvrđuje. Pri tome je gotovo u svome čistom obliku dolazila do izražaja teorija o pravolinijskom kretanju povijesti u kojem svaka naredna faza predstavlja novi korak u napretku čovječanstva prema svijetu potpune slobode.

Kako se ovdje namjeravam baviti samo pitanjem radničkih savjeta, zapravo njihovim uvođenjem u godinama 1949. i 1950, želim se više zadržati na pitanju kontinuiteta i diskontinuiteta u užem smislu koji podrazumijeva samu formu u kojoj se izražavala samoupravna ideja.

U literaturi postoji uvriježeno mišljenje da su proizvodna savjetovanja radnika s rukovodstvom poduzeća te djelatnost sindikata i radničkih povjerenika bile forme koje su prethodile kasnijim radničkim savjetima. Takav se stav zasniva na mišljenju da je u tim oblicima radničkih aktivnosti dolazila do izražaja inicijativnost proizvođača, ali i briga za upravlja-

nje proizvodnjom što je sadržano i u samoupravnoj ideji. Takav se stav ne može potvrditi dosadašnjim istraživanjima,¹ a o njegovoj vrijednosti može svjedočiti usporedba sa stanjem u SSSR-u gdje su ti tzv. nukleusi samoupravnih formi imali mnogo dužu tradiciju pa su i poslužili kao uzor KPJ u njezinim nastojanjima, a da još nikome nije palo na pamet da u njima vidi moguće samoupravne oblike.

Zasad se može reći da je kontinuitet očito postojao onoliko koliko su radnički savjeti preuzeli određene im zadatke poticanja veće produktivnosti čime se nastavlja do tada snažno razvijena produktivistička politika. Ali u onom smislu u kojem su radnički savjeti poprimali upravljačke funkcije može biti riječi samo o diskontinuitetu u odnosu na prethodno stanje.

Međutim, osim tih teza koje su nastale mimo ili nasuprot poznatih činjenica, ovdje me više zanima dosad uvriježeno i neupitno mišljenje da je »Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva« iz 1950. godine, popularno nazvan Zakon o samoupravljanju, zapravo samo logičan nastavak one djelatnosti koja je započeta u 1949. godini a izražena u »Uputi o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih poduzeća« od 23. prosinca. No, po svemu sudeći, to se ne može potvrditi dokumentima a ni nekim sjećanjima, mada, isto tako, nema osnove da se potpuno odbaci bilo kakva veza između upute i zakona.

Kako se cijeli rad zapravo bavi tim pitanjem na ovom je mjestu dovoljno konstatirati da je traženje novog puta u razvoju socijalizma od vodstva KPJ, nakon saznanja da započeti ne donosi željene rezultate na gospodarskom polju i želje da se napravi odmak od sovjetskog uzora, ipak proteklo u većim kolebanjima nego što je bilo vidljivo iz dosadašnjih radova. Jednom riječju, zamisao da se radnici više potaknu u aktivnostima upravljanja, kako bi se povećala njihova odgovornost i inicijativnost na svakodnevnom poslovanju, nije odmah pronašla svoj konkretni izraz, pa su eksperimentalni radnički savjeti uvedeni Zakonom o samoupravljanju, za razliku od radničkih savjeta uvedenih na početku 1950. godine na osnovi »Upute . . .«, ipak rezultat kvalitetno različitog pristupa vodstva Komunističke partije Jugoslavije ulozi proizvođača.

*Radnički savjeti od pojave ideje do »Upute o osnivanju . . .«
(23. 12. 1949)*

Ideja o formiranju radničkih savjeta javlja se, po svemu sudeći, na početku 1949. godine. Da se tada raspravljalo o tome tek unutar uskog kruga rukovodstva KPJ potvrđuje Kardeljev govor na Trećem plenumu CK KPJ.² Edvard Kardelj, član Politbiroa KPJ i ministar vanjskih po-

¹ O ulozi sindikata vidi *Zdenko Radelić*, Jedinствени sindikati Hrvatske (1945—1946), *Povijesni prilozi*, 6, 1987 (61—137) i Konceptija KPJ o ulozi sindikata (1945—1948), *Razvoj, dileme i perspektive jugoslavenskog socijalizma*, Zbornik, 1988, Zagreb, 225—237; o ulozi radničkih povjerenika vidi od istog autora *Radnički povjerenici — kontrola privatnog sektora ili zaštita radnika?* *Časopis za suvremenu povijest*, 1—3, 1989, 129—157.

² Održan je u Beogradu 29. i 30. prosinca 1949.

slova, tom je prilikom, govoreći o vanjskoj politici, spomenuo i radničke savjete u kontekstu naglašavanja specifičnosti Jugoslavije u odnosu na društveno uređenje u zemljama članicama Informativnog biroa.

»Ja mislim da je jačanje demokratskih odnosa u našoj proizvodnji — sa stvaranjem radničkih savjeta, o kojima smo već govorili, čini mi se, *skoro pre godinu dana* (potcrtao R. Z.), kao i sa drugim sličnim formama — baš ono što ćemo mi moći da pokažemo svetu kao razliku između nas i njih i da kažemo: evo vidite kud ide socijalistička demokratija u Jugoslaviji, a kud ide socijalistički razvitak u onim drugim zemljama. Postavljajući stvar tako, mi čvrsto stojimo na teorijskim pozicijama marksizma-lenjinizma.«³

Taj je odlomak važan ne samo radi svjedočanstva o tome kada se počelo razmišljati o uvođenju radničkih savjeta već i zbog toga što se može razabrati da se velik naglasak stavljao upravo na prikazivanju Jugoslavije kao zemlje demokratskije od ostalih socijalističkih zemalja čemu su imali poslužiti i radnički savjeti. O tome će kasnije biti još riječi, a sada je važno primijetiti samo to da je taj govor održan u vrijeme kada je »Uputa o osnivanju . . .« već stigla na svoje adrese i kada su u sindikalnom vrhu počele pripreme za njezinu realizaciju.

Međutim, do prvoga javnog spominjanja radničkih savjeta došlo je 28. svibnja 1949. godine isto tako u govoru Edvarda Kardelja održanom u Narodnoj skupštini u povodu debate o Zakonu o narodnim odborima. Dio govora Kardelj je posvetio opasnosti od birokracije i upravljanju proizvodnjom. Suprotstavljajući se birokratizaciji, ukazao je na potrebu sve veće samouprave narodnih masa. U tom je sklopu spomenuo njihovo učešće u »neposrednom upravljanju u svakom pojedinom poduzeću« kao zamjeni za »savršeni birokratski aparat« i »genijalno rukovodstvo«.⁴ Kako je bila riječ o narodnim odborima, Kardelj je upozorio da se »princip samoupravnosti« ne odnosi samo na narodne odbore.

»Ne, mi moramo taj princip sve više razvijati svuda, u svakoj organizacionoj jedinici našeg društvenog života. Njene elemente treba da razvijamo i u preduzećima i u ustanovama itd. [. . .].«⁵

Nakon što je spomenuo »spontane« oblike sudjelovanja radnika u organizaciji rada, stalne konzultacije direktora s grupama radnika o »svim pitanjima upravljanja preduzećem« istaknuo je da

»Tu nerazvijenu formu treba još bolje razvijati, pretvoriti je u stalnu formu neposredne suradnje radnika u upravljanju našim preduzećima. Takve i slične forme učešća trudenika u upravljanju državom su veliki korak dalje u razvijanju naše socijalističke demokratije i one zaista ostvaruju u praksi princip neposrednog učešća proizvođača u upravljanju privredom koji su postavili Marks i Engels. [. . .] Baš zbog toga radnički savjeti, o

³ Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948—1952), Izvori za istoriju SKJ, Izdavački centar Komunist, Beograd 1985, 480.

⁴ *Edvard Kardelj*, Borba za priznanje i nezavisnost Nove Jugoslavije 1944—1957, Radnička štampa, Državna založba Slovenije, 1980, 231—232.

⁵ Isto, 229.

kojima sam pre govorio, imaju vrlo veliki značaj za dalje usavršavanje socijalističkog metoda upravljanja privredom.«⁶

Konkretnije informacije o namjeri da se osnuju radnički savjeti dao je i Sergej Kreigher na savjetovanju partijskih i sindikalnih funkcionara republičkih poduzeća Slovenije u organizaciji CK KPS, održanom 8. lipnja 1949. godine.

»Drug Kreigher je nakon toga rekao da će u tvornicama radnici birati radničke savjete, koji će stalno surađivati s upravnim vodstvom kod razmatranja planskih zadataka i drugih pitanja. Ti predstavnici radnika će nakon toga prenositi zaključke i prijedloge svojim biračima, radnicima. To će biti opet krupan korak naprijed k učvršćenju kolektivnog rada u tvornicama, a ujedno će na taj način biti potisnut birokratizam, koji se na mnogim mjestima čvrsto ugnijezdio.«⁷

Da je u tom razdoblju pokrenuta već sasvim konkretna procedura svjedoči i govor Đure Salaja, predsjednika Saveza sindikata Jugoslavije, prilikom diskusije u povodu prihvatanja Zakona o samoupravljanju u Narodnoj skupštini.

»Sredinom prošle godine Savezna vlada je dala inicijativu za osnivanje radničkih savjeta u poduzećima sa zadatkom da preko njih radnici i službenici poduzeća aktivno učestvuju u rešavanju svih važnijih pitanja poduzeća, da sudjeluju u unapređenju proizvodnje poduzeća.«⁸

S obzirom na to da iz toga razdoblja nema drugih dokumenata koji bi svjedočili o daljnjem toku priprema za uvođenje radničkih savjeta, jasno je da se to pitanje i dalje rješavalo isključivo unutar užega državnog i sindikalnog, a zapravo, partijskog vrha.

Prvi dokument sindikalne provenijencije potječe iz listopada 1949. godine, kada je Sekretarijat Centralnog odbora SSJ imao na dnevnom redu analizu projekta upute sindikalnim organima i poduzećima koja su bila predviđena da uvedu radničke savjete. Po svemu sudeći, prijedlog je potekao od stručnjaka Vlade FNRJ. Članovi Sekretarijata izrekli su neke manje primjedbe koje su se odnosile na proširenje kompetencija radničkih savjeta kako bi imali pravo da utječu na stručno osposobljavanje radnika, higijensko-tehničku zaštitu, ali i na pravo sindikata da inicira smjenjivanje radničkog savjeta, te da radnički savjet bude organ radnog kolektiva poduzeća.⁹

Na osnovi primjedbi može se zaključiti da su postojale dileme o prirodi radničkih savjeta da li da budu organi sindikalnog članstva ili svih radnika. Najvjerojatnije je ovdje riječ o ispreplitanju ideja o radničkim savjetima kao savjetodavnim organima »svjesnijih« radnika, koji bi shodno tome imali više mobilizacijski značaj, te s druge strane onih zamisli koje su imale u vidu radničke savjete kao organe svih radnika ali onda s nešto

⁶ Isto, 230.

⁷ Jerca Vodušek-Starič, Začetki samoupravljanja v Sloveniji, Založba obzorja, Maribor 1983, 74.

⁸ Đuro Salaj, Prilozi za biografiju i izbor radova, Historijski institut Slavonije, Radnička štampa, Slavonski Brod 1968, 286.

⁹ Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), Centralno vijeće Saveza sindikata Jugoslavije (dalje CV SSJ), fond u radu, Zapisnik Sekretarijata CO SSJ, 3. 10. 1949.

konkretnijim kompetencijama. O tome ne postoje uvjerljiviji podaci, ali se može pretpostaviti na osnovi nekih kasnijih dokumenata da je postojala dilema o tome.

Nakon dva-tri mjeseca priprema, o čemu ne postoje obavijesti u fondovima koje sam pregledao, CO SSJ je 22. i 23. prosinca poslao glavnim odborima sindikata »Uputstvo o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih preduzeća« s popratnim pismom u kojem se zahtijeva da glavni odbori republičkih sindikata organiziraju savjetovanja u vezi s osnivanjem radničkih savjeta. Zanimljivo je kako se obrazlaže osnivanje savjeta u 215 poduzeća:

»Dragi drugovi da bi se u rješavanju problema proizvodnje zainteresovao ili aktivirao što veći broj radnika Privredni savjet Vlade FNRJ i Centralni odbor Saveza sindikata Jugoslavije doneli su odluku da se u državnim privrednim preduzećima osnivaju radnički savjeti.«¹⁰

Kako su u tom razdoblju sve snage, zbog tadašnje gospodarske situacije, bile usmjerene na poticanje veće proizvodnje, od snažne propagande u svim glasilima pa do sasvim konkretnih akcija političkih i masovnih organizacija, može se pretpostaviti i na osnovi tih direktiva da je jedan od najjačih motiva za uvođenje radničkih savjeta i u tom slučaju bilo povećanje proizvodnje po svaku cijenu. Šire ambicije radničkih savjeta, kao nukleusa novoga socijalističkog uređenja, koji su imali poslužiti kao sredstva za razbijanje opasnosti birokracije i etatizma, dolaze do izražaja tek kasnije. Očito se Kardeljeve analize još nisu mogle pretočiti u stvarnost ili, što će kasniji razvoj događaja pokazati, njihov autor nije išao u daljnju i dublju razradu ideja izloženih u govoru u povodu diskusije o Zakonu o narodnim odborima.

Zapravo, činjenica da je cjelokupna akcija bila sužena na samo 215 poduzeća navodi na zaključak da rukovodstvo KPJ u tom trenutku i nije pomišljalo na bilo kakvu radikalnu izmjenu sistema, već je intenzivno tragalo za onim rješenjima koja bi osiguravala normalno odvijanje gospodarskog života u Jugoslaviji. Zato je i izabralo najznačajnija poduzeća u čitavoj zemlji u kojima su radnički savjeti imali biti samo instrument mobilizacije radnika za povećanje proizvodnje na osnovi njihove samoinicijativnosti i mogućnosti da neposrednim uvidom u probleme poduzeća prevladaju sva ograničenja koja je nametao planski sistem.

Time postaje jasniji razlog zašto se toj akciji uvođenja radničkih savjeta nije posvetila veća pažnja, kao što bi to logično proizlazilo iz onoga što je do tada o njima rekao Kardelj u skupštini i na plenumu CK KPJ. Upravo suprotno. U prvim mjesecima 1950. godine očita je određena rezerviranost najvišeg rukovodstva KPJ od cjelokupne akcije. Međutim, ako se ima u vidu teza da je bila riječ o novini organizacijskog karaktera, o promjeni načina utjecaja zaposlenih na neke aspekte u organizaciji proizvodnje u poduzećima, a ne o sistemskim izmjenama, onda zapravo ne može biti riječi o distanciranosti već o normalnom procesu gdje je najviše vodstvo KPJ odigralo svoju ulogu inicijatora a sam razvoj ne tako ambiciozne novine prepušten je sindikalnim organima.

¹⁰ *Dragan Marković*, Fabrike radnicima, Hronika o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji, Beograd 1964, 92.

Imajući u vidu takvu proceduru može se shvatiti razlog da je jedino u uputi spomenuta »upletenost« Centralnog komiteta Jugoslavije i centralnih komiteta republika. Naime, glavni odbori bili su dužni da na osnovi direktive CO SSJ stupe u kontakt sa centralnim komitetima svojih republika, za koje je navedeno da će dobiti direktive od samog CK KPJ.¹¹ Kasnije se u dokumentima i člancima o radničkim savjetima Komunistička partija uglavnom ne spominje, a zadatke je na sebe potpuno preuzeo sindikat.

U popratnom pismu koje je poslano uz samu uputu, CO SSJ zahtijevao je da se na savjetovanje republičkih sindikata pozovu nadležni ministri, direktori generalnih, odnosno glavnih direkcija, u čijim su se poduzećima imali obaviti izbori radničkih savjeta, zatim direktori, sekretari partijskih organizacija i predsjednici sindikalnih podružnica tih poduzeća.¹² Nema ni riječi o članovima republičkih centralnih komiteta. Može se reći da se nije moglo ni očekivati da neki sindikalni organ tako nešto zahtijeva, ali je činjenica da se to ipak određuje sekretarima osnovnih partijskih organizacija, a da, istodobno, cijeli tekst odražava činjenicu da je sindikat bio u to vrijeme čvrsto izgrađen transmissijski organizam koji je, zapravo, funkcionirao kao podređen partijski organ.

Da se može potvrditi pretpostavka o daljnjem odustajanju KPJ od rada na osnivanju radničkih savjeta, što je onda i dokaz o tome da se njima nije pridavala, dakako, u tom razdoblju, veća važnost, svjedoči i kasniji razvoj događaja. Ne samo da na savjetovanju na razini Narodne Republike Hrvatske nije bilo nijednog predstavnika, u formalnom smislu, što je bila uobičajena scenografija svih važnijih skupova, već je indikativno to da su se partijska glasila u vremenu kada su se radnički savjeti intenzivno osnivali držala potpuno po strani. Osim nekih manjih članaka, »Borba« nije objavila nijedan tekst koji bi upućivao čitaoca na to da je riječ o izuzetno važnom pitanju. Štoviše, »Naprijed«, glasilo CK KPH, prvi je tekst o radničkim savjetima objavio tek u svibnju 1950. godine.

Realizacija »Upute o osnivanju . . .« i sudbina radničkih savjeta

Na osnovi zahtjeva vlade i CO SSJ Sekretarijat Glavnog odbora SSH održao je sjednicu 30. prosinca 1949. Prihvaćena je odluka da se savjetovanje organizira 8. siječnja 1950. Međutim, posebno je interesantan tretman koji je bio posvećen razmatranju pitanja osnivanja radničkih savjeta. Ne samo da se iz zapisnika uopće ne može zaključiti da je riječ o nekoj izuzetno važnoj stvari, već je to pitanje postavljeno na dnevni red kao 6. točka, i to iza točke »Prijedlog nagrade funkcionarima i namještenicima GO«, a da se prethodne i ne spominju. Osim utvrđivanja datuma održavanja savjetovanja, odlučeno je da se primljeni prijedlog poduzeća u kojima bi se osnovali radnički savjeti proširi s još nekima.¹³

¹¹ Isto, 92.

¹² Isto, 92.

¹³ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje AIHRPH), Vijeće Saveza sindikata Hrvatske (dalje VSSH), Zapisnik Sekretarijata GO SSH, 30. 12. 1949.

Međutim, mimo tih redovnih, službenih kanala pokrenuta je akcija formiranja radničkog savjeta u Tvornici cementa »Prvoborac« u Solinu.¹⁴ U najvišem sindikalnom organu nije napravljena samo lista poduzeća koja su bila obvezana osnovati radničke savjete, već su odabrana najznačajnija i najbolja poduzeća koja su dolazila u obzir za izbor prvoga radničkog savjeta da tako budu i popularizirana u javnosti. Tako ni izbor te tvornice nije bio slučajan.

U društvu u kojem se obožavanje novih kultova, posebno kulta teškoga fizičkog rada, brižno njegovalo, Tvornica »Prvoborac« zbog svojih je natprosječnih rezultata u mnogobrojnim »socijalističkim natjecanjima«, važnosti koju je imala za gospodarstvo, ali i zbog samog imena koje je nosila, prevladala u užem izboru najboljih tvornica što ih je izabralo sindikalno rukovodstvo.¹⁵ Na tome su se posebno angažirali predsjednik CO SSJ Đuro Salaj i predsjednik GO SSH Drago Gizdić, pa je tako već 29. prosinca 1949. godine, dakle deset dana prije samog savjetovanja za Hrvatsku na kojem je tek trebalo doći do dogovora o osnivanju, bio postavljen prvi radnički savjet u Jugoslaviji.¹⁶

Dakle, unatoč tome što se toj cijeloj akciji nije pridavalo tako veliko značenje, koje je ona dobila tek kasnijim interpretacijama i mistifikacijama, sindikat ipak nije dopustio da se izvršenje njegova zadatka dovede u pitanje zbog mogućih propusta. No, ono što je posebno znakovito potpuno je izostanak populariziranja toga čina, što je bio inače uobičajen postupak kada je bila riječ o ostvarenju pokrenutih akcija ili uspjesima u proizvodnji.

Informaciju o tome da je u Tvornici cementa »Prvoborac« osnovan radnički savjet »Slobodna Dalmacija« objavila je tek 4. siječnja 1950. godine,¹⁷ dok je »Borba« to učinila 10. siječnja.¹⁸ Predstavnicima glasila bili su unaprijed informirani o događaju,¹⁹ no može se pretpostaviti da bi pravodobna informacija o osnivanju radničkih savjeta remetila željeni i uobičajeni tok dirigitiranog obavještanja. Isto je tako zanimljivo da se u zakašnjoj vijesti uopće ne spominje da je to prvi radnički savjet, organiziranost cijele akcije, direktiva vlade i CO SSJ, već se, upravo suprotno, naglašava samostalna inicijativa samog kolektiva.

Nakon što je CO SSJ u uputi odredio djelokrug rada radničkih savjeta i način izbora, zapravo nakon toga što je normirao cjelokupnu proceduru, 3. siječnja poslao je novi dopis u kojem se daju interne instrukcije o načinu izbora kao dopuna onih već poslatih.

¹⁴ *Dragutin Grgurović, Prvi radnički savjet, Marksistički centar Split, Split 1975.*

¹⁵ Isto, 86.

¹⁶ Isto, 86, 91.

¹⁷ Isto, 95.

¹⁸ *Borba*, 10. 1. 1950, 8.

¹⁹ Organizator sastanka na kojem je došlo do osnivanja radničkog savjeta Pavle Dragičević, profesionalni sindikalni instruktor u dalmatinskoj industriji cementa i sekretar partijske organizacije u »Prvoborcu«, svjedoči da se nijedan novinar nije odazvao pozivu te je zbog toga na kraju sastanka »[...] uputio kritiku predstavnicima 'Tanjuga', 'Slobodne Dalmacije' i 'Borbe', a naročito višim sindikalnim funkcionerima lokalnih i republičkih organa sindikata što se nisu odazvali pozivu da prisustvuju izboru radničkog savjeta«. *D. Grgurević, Prvi . . .*, 92.

»Isto tako za člana saveta treba kandidovati sekretara partijske organizacije, predsednika ili sekretara sindikalne podružnice. Za predsednika saveta treba kandidovati sekretara partijske organizacije ili predsednika odnosno sekretara podružnice. U savet treba birati radnike, inženjere, tehničare i druge službenike, koji su ideološko-politički uzdignuti, među radnicima popularni, po svojoj stručnosti i zalaganju najbolji i koji će svojim učestvovanjem u savetu stvarno doprineti poboljšanju rada u poduzeću.«²⁰

I tom prilikom pokrenuo se mehanizam koji je imao osigurati pripadnicima Komunističke partije potpunu kontrolu svake iole značajnije funkcije u gospodarskom ili političkom sistemu ili ljudi koji su svojom aktivnošću mogli poslužiti kao pouzdan oslonac.

Ograničena uloga radničkih savjeta iskazivala se ne samo u određenoj rezerviranosti njihove medijske prezentacije već i u direktivi u kojoj se upozorava da se ne smanjuje značenje proizvodnih savjetovanja u organizaciji sindikalnih podružnica.²¹

Savjetovanje u Zagrebu održano je prema dogovoru 8. siječnja 1950. godine. Skupu je prisustvovalo 67 direktora najvećih poduzeća u kojima je predviđeno osnivanje i predstavnika sindikalnih, frontovskih i ostalih masovnih organizacija, ali i trojice republičkih ministara.²² Međutim, kao što je već spomenuto, u formalnom smislu nitko nije predstavljao Centralni komitet KPH što je odudaralo od procedure sličnih skupova u prošlosti.

Uvodni je govor održao predsjednik Glavnog odbora SSH Drago Gizdić. Držao se uobičajenog pravila da se svakoj novini koju je uvela nova vlast pridodaju atributi historijskog događaja. Tako je ukazao na posebnu ulogu Jugoslavije u svijetu čime je ojačao tvrdnju da je uvođenje radničkih savjeta moguće samo u njoj a da se ne može zamisliti ni na Zapadu ni na Istoku. I time se naglašavao otklon od revizionizma zemalja Informbiroa i, dakako, od zemalja s parlamentarnim, višestranačkim sistemom. Takva se retorika u tom razdoblju već uvriježila kao izraz težnji da se pronade vlastiti identitet u svijetu hladnoga rata.

Jačanju samosvijesti rukovodstva imali su pridonijeti i radnički savjeti sa svim zamišljenim atributima demokratičnosti u upravljanju, bez obzira na to što je bilo očito da u toj fazi nisu imali ono značenje koje su dobili radnički savjeti uvedeni kasnije zakonskim normama. Njima se nastojalo pridobiti povjerenje masa, kako bi se prevladao demotivirajući osjećaj izoliranosti Jugoslavije.

Međutim, posebno je zanimljiv način kako su o savjetovanju izvještavala informativna glasila. U situaciji kada su vijesti o najvažnijim događajima u zemlji, po načinu prezentacije i izvlačenju bitnih momenata, nalikovale jedne na druge u svim glasilima, savjetovanje je dobilo vrlo različit tretman.

Partijsko glasilo »Borba« donijela je vijest pod odmjerenim naslovom »Savjetovanje rukovodilaca najvećih privrednih poduzeća Hrvatske povo-

²⁰ D. Marković, *Fabrika . . .*, 92.

²¹ Isto, 92.

²² *Borba*, 9. 1. 1950, 7.

dom osnivanja radničkih vijeća« i to na dnu zadnje strane.²³ U cijelom se članku osjeća pokušaj da se čitaocima informira samo o najosnovnijim činjenicama, a da se ipak, što je posebno interesantno, ne spomene podatak da je savjetovanje inicirao CO SSJ na osnovi zajedničkog prijedloga s vladom FNRJ.²⁴

No, potpuno drukčiji pristup imao je »Vjesnik«, glasilo Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske. Držeći se osnovnih misli referata Drage Gizdića, uredništvo je vijest naslovlilo gotovo senzacionalistički — »Savjetovanje povodom izbora radničkih savjeta — Jugoslavija prva zemlja u svijetu koja pristupa osnivanju radničkih savjeta u poduzećima«.²⁵ No, uočljiva se razlika ipak odnosi samo na izvještaj s toga skupa, jer će i »Vjesnik« nakon toga gotovo potpuno zanemariti radničke savjete pa o njima u narednom razdoblju nema ni vijesti ni komentara.

Između tih krajnosti sindikalna su glasila predstavljala ravnotežu. Bez velikih riječi ili euforije izvještavala su o demokratskom iskoraku u upravljanju gospodarstvom.²⁶ Osim toga, »Rad« donosi jedini uvodnik u tom razdoblju i to pod naslovom »Radnički savjeti — novi doprinos demokratizaciji upravljanja privredom i razvijanja inicijative trudbenika u borbi za plan«.²⁷

Vidljivo je isticanje dvaju razloga za uvođenje radničkih savjeta. S jedne se strane ukazuje na njihovu demokratičnost u upravljanju, a s druge na ulogu u ispunjavanju planskih zadataka. Ako se uzme u obzir već rečeno, može se prvi razlog povezati s prevladavajućom frazeologijom u društvu,²⁸ dok se drugi razlog otkriva kao presudan u cijeloj kampanji uvođenja radničkih savjeta na kraju 1949. i na početku 1950. godine.

Vijesti o osnivanju radničkih savjeta pojavljivale su se u prva dva mjeseca 1950. godine, dok je posebno upadljivo posustajanje praćenja njihove aktivnosti u narednim mjesecima. Do povećanja interesa dolazi tek u svibnju, kada je očito, a o tome će kasnije biti više riječi, da se najviše partijsko rukovodstvo odlučilo da širenjem kompetencija radničkih savjeta i osnivanjem u svim proizvodnim kolektivima pridaje njihovom značenju mnogo veću ulogu. No, i u prvom razdoblju kada su se formirali radnički savjeti izostaju propagandni članci i komentari koji bi više popularizirali taj novi institut radničkog sudjelovanja u proizvodnji.

O tome koliko je radničkih savjeta osnovano u Hrvatskoj ima različitih podataka. U samom popisu uz »Uputstvo . . .« bilo ih je 67,²⁹ ali ih je uskoro, nakon novih poticaja u proljeće 1950. godine, formirano još ne-

²³ Isto, Jedino se u tome članku upotrebljava izraz radničko vijeće umjesto savjet.

²⁴ O tome je *Borba* obavijestila tek 5 dana kasnije u povodu savjetovanja za Srbiju, 14. 1. 1950, 11.

²⁵ *Vjesnik*, 9. 1. 1950, 1458.

²⁶ *Glas rada*, Konferencija povodom osnivanja radničkih savjeta. Radnički savjeti krupan korak u daljnjem razvijanju demokratičnosti naše socijalističke privrede, 12. 1. 1950, 2; *Rad*, 10. 1. 1950, 8.

²⁷ *Rad*, 10. 1. 1950, 8.

²⁸ Vidi članak o radničkim povjerenicima (bilješka 1).

²⁹ *D. Marković*, *Fabrike . . .*, 92; *Glas rada*, 12. 1. 1950, 2.

koliko tako da ih je do uvođenja zakona bilo 72 ili 73.³⁰ Uglavnom su do 15. siječnja radnički savjeti osnovani u svim poduzećima republičkog i saveznog značenja gdje su bili predviđeni.

Svim konferencijama koje su se sazivale radi osnivanja radničkih savjeta prisustvovali su sindikalni predstavnici. U govorima koji su tom prilikom održavani, i u izvještajima o njima, u prvi plan su se isticala pitanja proizvodnje. Ukazivalo se na probleme radne discipline, poboljšanja kvalitete proizvoda, pozivalo se na natjecanje i na preuzimanje »ličnih i kolektivnih obaveza«. U tom duhu bili su pisani članci o radničkim savjetima. Iz samih je naslova bilo očito čemu je pridavano prvenstvo. Tako je, npr., »Borba«, kao najautorativnije glasilo, svoje rijetke vijesti o radničkim savjetima naslovljavala s naslovima tipa: »Radnički savjeti — inicijatori pokreta za povećanje produktivnosti rada« ili »Na izborima za radnički savjet — rudari Zletova obavezali se da ovogodišnji plan premaše za pet posto«³¹ i slično.

Direktiva o kadrovskom sastavu radničkih savjeta potpuno je ostvarena. »U svim do sad izabranim savjetima, koji su bili predviđeni da biraju radničke savjete, izabrani su također Direktori, sekretari Partijskih Organizacija kao i predsjednici sindikalnih podružnica.«³²

Obnavljanje ideje o radničkim savjetima ili kvalitetno novi korak?

Nakon prvoga javnog spominjanja radničkih savjeta u svibnju 1949. godine u Narodnoj skupštini, nitko od rukovodećih ljudi Komunističke partije Jugoslavije ne spominje ih u svojim govorima u dugom razdoblju od gotovo godinu dana. Bez obzira na mnogobrojne prilike u povodu čestih nastupa u javnosti nitko, pa ni sam Kardelj, koji ih je prvi spomenuo i ukazao na njihove zadatke, nije više smatrao potrebnim da s tim u vezi nešto kaže. Čak u razdoblju priprema direktiva za njihovo osnivanje i u vrijeme samog formiranja ni jedan organ ili čelnik KPJ nije posvetio pažnju radničkim savjetima.

Da se radničkim savjetima nije pridavala takva uloga, koja im je davana u kasnijim interpretacijama, bilo je vidljivo iz rada Trećeg plenuma CK KPJ, održanog 29. i 30. prosinca 1949. godine. Iako je održan samo nekoliko dana nakon što su vlada i Centralni odbor SSJ poslali uputu o osnivanju radničkih savjeta, o tome, a ni o mogućem značenju radničkih savjeta, uopće se nije raspravljalo. Tako je Boris Kidrič, član Politburoa CK KPJ, predsjednik Privrednog savjeta FNRJ i Savezne planske komisije, održao referat o ispunjenju plana a da nigdje nije ni spomenuo radničke savjete, dok ih Edvard Kardelj spominje tek usput, uzimajući ih

³⁰ AIHRPH, VSSH, Zapisnik Predsjedništva GO SSH, 7. 7. 1950, *Borba*, 28. 6. 1950, 154.

³¹ *Borba*, 6. 2. 1950, 31; 16. 2. 1950, 50.

³² AIHRPH, VSSH, Analiza održanih izbora za radničke savjete, 1950.

samo kao argument za dokaz o razlici u društvenom uređenju i politici između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza.³³

Isto tako, na početku 1950. godine mnogi rukovodioci održavaju govore širom Jugoslavije ali o radničkim savjetima nema riječi. Usputno spominjanje radničkih savjeta u govoru Borisa Kidriča, održanom u »Litostroju« u Ljubljani na sredini ožujka te godine, samo potvrđuje tezu da se radničkim savjetima tada nije pridavalo značenje koje su dobili kasnije. Naime, u uobičajenoj kritici birokracije Kidrič je, napadajući nezakonitost, samovolju i sporost ukazao na način borbe protiv nje u Osvobodilnoj fronti, sindikatu, narodnim odborima, zborovima birača, a tek na kraju spominje i radničke savjete.³⁴

Da su u tom razdoblju radnički savjeti imali sporednu ulogu potvrđuju i sjećanja Milovana Đilasa, člana Politbiroa, bez obzira na mnoge nepreciznosti u njegovom iskazu. On navodi da je nakon intenzivnog čitanja Marxovih radova u 1949. godini otkrio misao o tome da bi proizvođači putem slobodnog udruživanja mogli sami odlučivati o proizvodnji i raspodjeli. Jednoga dana u kasno proljeće 1950. godine palo mu je na um da bi se to moglo početi ostvarivati u Jugoslaviji. O tome je razgovarao sa svojim najbližim suradnicima Kardeljem i Kidričem, koji su to, nakon početne rezerve da bi to u nas bilo moguće tek za 5 do 6 godina, prihvatili i podržali. I nisu ostali samo na tome, već su otklonili njegovu nesigurnost u vezi s tim prijedlogom i predložili da se počne odmah raditi na pripremanju za uvođenje neposrednog upravljanja radnika.³⁵

»Nešto kasnije, u Kardeljevom kabinetu održan je sastanak sa rukovodstvom sindikata na kome su oni predlagali ukidanje radničkih savjeta koji su dotada funkcionirali samo kao konsultativna tijela za posloводство. Kardelj je predložio da bi se moji prijedlozi o upravljanju mogli povezati sa radničkim savjetima, prije svega na način da bi im se dalo više prava i odgovornosti.«³⁶

Mada već dosadašnje tvrdnje zahtijevaju niz objašnjenja, ipak ću se najprije zadržati na osnovnoj temi kako bi se vidjela cjelina vezana za tu problematiku. Naime, Đilas dalje tvrdi da su se ubrzo nakon 4 do 5 mjeseci počele o tome razvijati diskusije, i da Josip Broz Tito, generalni sekretar KPJ i predsjednik vlade, o svemu tome zbog zauzetosti državnim poslovima nije znao a, osim toga, bio je odsutan iz Beograda gdje su se nalazili ostali rukovodioci. O tome su ga obavijestili zajedno Kardelj i Đilas za vrijeme zasjedanja Narodne skupštine. Nakon početnog neslaganja s objašnjenjem da naši radnici još nisu spremni za to, Tito je, pritisnut argumentima obojice, počeo svoje suradnike pažljivo slušati.

»Tito je koračao gore i dolje, kao da je bio potpuno obuzet svojim mislima. Odjednom je stao i uzviknuo: 'Tvornice radnicima — tako nešto još nije ostvareno.' Tim riječima izgledalo je kao da su Kardeljeve i moje teorije izgubile svoju kompliciranost ali isto tako našle svoju perspektivu

³³ Vidi bilješku 3.

³⁴ *Borba*, 22. 3. 1950, 69.

³⁵ *Milovan Đilas, The Unperfect Society, Beyond the New Class*, Harcourt & Brace, World Inc., New York 1969, 220.

³⁶ Isto, 222.

i izvedivost. Nekoliko mjeseci kasnije Tito je pred Narodnom skupštinom obrazložio Zakon o samoupravljanju.³⁷

Sve do sada izrečeno zaslužuje poseban osvrt. Naime, Đilasovo svjedočenje potpuno potvrđuje tezu da je ideja o neposrednom upravljanju, koju je Kardelj postavio u Narodnoj skupštini 28. svibnja 1949. godine, bila kvalitetno drukčija od one Đilasove. Iz samog govora, a još više na osnovi činjenice da se Kardelj tom pitanju nije više vraćao u tom razdoblju, te sudbine radničkih savjeta, od njihove vrlo male prisutnosti u javnosti propagandom i agitacijom, i pasivnosti u poduzećima gdje su osnovani,³⁸ jasno je da je tadašnja ideja o radničkim savjetima samo nastavak mnogobrojnih formi »neposrednog upravljanja«, koje su bile poznate ne samo u Jugoslaviji iz proizvodnih savjetovanja, uloge sindikata i radničkih povjerenika, već i u Sovjetskom Savezu odakle su se konačno i prenosile. Tom zaključku ide u prilog činjenica da je organizacija za osnivanje radničkih savjeta potpuno prepuštena sindikatu, i da tu formu upravljanja nitko nije iskoristio, barem u onom smislu kako je to urađeno kasnije, kao argument da se u Jugoslaviji realiziraju klasične Marxove teze. A upravo je o tome bilo riječi u vremenu nakon prihvaćanja zakona o radničkim savjetima.

Isto tako treba povezati Đilasove tvrdnje sa činjenicom da je nakon dužeg razdoblja pasivnosti upravo na sredini proljeća 1950. godine osjetno porasla aktivnost o pitanju u vezi s radničkim savjetima. Do razgovora između vodećih članova KPJ o neposrednom upravljanju radnika najvjerojatnije je došlo u ožujku, što bi značilo da je Đilas pogriješio u vremenskom određivanju tih događaja u kasno proljeće. Naime, te razgovore treba povezati s Đilasovim govorom na Beogradskom univerzitetu, 18. ožujka 1950. godine, koji je izuzetno važan u rekonstrukciji događaja kad je riječ o radničkim savjetima.

Upravo u tom govoru Đilas je prvi put obznanio neke od svojih teza koje spominje u sjećanjima, a posebno ideje o »slobodnom udruženju proizvođača« i njihovom pravu na »rukovođenje procesom rada«.³⁹

Isto je tako upadljiva činjenica da u tom govoru Đilas uopće ne spominje radničke savjete, pa ih prema tome ne navodi kao moguću ili već realiziranu organizacionu formu u kojoj bi se ostvarila misao o slobodnom udruživanju proizvođača. To čini, kao što kaže sam Đilas, Kardelj u razgovoru sa sindikalnim funkcionarima nakon što je prihvatio njegovu ideju. Taj je govor jedno od važnijih svjedočanstava da se tadašnjim radničkim savjetima nije pridavala onakva uloga i značenje kao što je to učinjeno nakon odluke rukovodstva KPJ u kasno proljeće 1950. godine. Međutim, treba upozoriti da postoje velike nepodudarnosti između sjećanja Đilasa i Kardelja. Za razliku od Đilasa koji govori da su se svi događaji vezani za samu ideju samoupravljanja odvijali u 1950. godini, kada su o tome i obavijestili Tita za vrijeme zasjedanja Narodne skupštine u Beogradu,⁴⁰ Kardelj tvrdi da je to bilo u 1949. godini, a da su Tita

³⁷ Isto.

³⁸ AIHRPH, VSSH, Zapisnik Sekretarijata GO SSH, 3. 4. 1950.

³⁹ *Borba*, 19. 3. 1950, 66.

⁴⁰ *M. Đilas*, *Unperfect . . .*, 222.

o svojim diskusijama obavijestili u Splitu gdje je bio na odmoru.⁴¹ Pitanje gdje se Tito nalazio kada su ga upoznali s novim idejama manje je važno. Za našu je temu mnogo bitnija vremenska nepodudarnost između sjećanja dvaju vođa KPJ. Đilas govori o 1950. godini, kao godini kada su razgovori i pripreme za uvođenje radničkih savjeta započeli s drukčijim, širim kompetencijama. To se podudara s onim što je do sada rečeno, osim u manje važnom detalju kada Đilas kaže da su diskusije između najviših rukovodilaca, dok nisu o tome razgovarali s Titom, trajale oko 4 do 5 mjeseci. Posrijedi je nepreciznost, jer je očigledno da je od njegova otkrivanja ideje o neposrednom upravljanju radnika, na koju je po svojim sjećanjima došao kasno u proljeće, a po mom mišljenju to je moglo biti u ožujku, do upoznavanja Tita s time bilo premalo vremena da bi se moglo govoriti o tako dugom razdoblju. Konačno, zakon je prihvaćen već potkraj lipnja 1950. godine.

Mnogo značajniju nepodudarnost predstavlja Kardeljeva tvrdnja da je do razgovora s Titom došlo u 1949. godini, a uz to i tvrdnja da je već 1948. godine pisao o radničkim savjetima.⁴² Po svemu sudeći, u vezi sa 1948. godinom riječ je zapravo o proizvodnim savjetovanjima, dok je razgovor o radničkim savjetima netočno datirao ili je, vjerojatno, bila posrijedi priprema na osnovi upute za uvođenje radničkih savjeta za koje smo ustvrdili da nisu imali one ambicije što su im dane promišljanjima vođa KPJ u 1950. godini. Kada se sjećanja usporede s istinskim događajima, koje ovdje pokušavam dokumentirati, vidi se da su Đilasova pouzdanija. Osim toga, ne treba smetnuti s uma da je Kardelj bio jedan od onih pisaca koji su pokušavali na osnovi nekih specifičnosti NOB-a dokazati duboko korijenje samoupravljanja u oslobodilačkom pokretu što bi i bio, po njemu, jedan od najvažnijih uzroka sukoba s Informbiroom.⁴³

U Đilasovim sjećanjima postoji još jedno mjesto koje je vrijedno pažnje. Riječ je o tvrdnji da je sindikalno vodstvo u razgovoru s Kardeljem predložilo ukidanje radničkih savjeta. Iako već dosad rečeno ukazuje na to da su se radnički savjeti osnovani na početku 1950. godine u 215 poduzeća uglavnom pasivizirali, da nekoliko dokumenata koji postoje govore o njihovom vegetiranju i relativnom zaboravu propagandnog aparata države, koji je u drugim slučajevima bio mnogo efikasniji, ipak u dokumentima ne postoji potvrda za takvo razmišljanje sindikalnog rukovodstva. Dakako, ne može se potpuno isključiti mogućnost da je do takve inicijative uistinu došlo, pa ostaje nada da će se daljnjim istraživanjem taj problem više osvijetliti.

No, treba se vratiti spomenutom govoru održanom na Beogradskom univerzitetu. U tom je govoru, naime, Đilas javno obznanio misli koje je, po svemu sudeći, nešto prije izložio Kardelju i Kidriču. Tako je i tu pokušao teorijski definirati kritiku sistema koji je trebalo napustiti i postaviti putokaz kamo bi jugoslavensko društvo trebalo krenuti. U tom je sklopu Đilas spomenuo i slobodno udruženje proizvođača, ali kao što je već rečeno, bez bilo kakvog spominjanja radničkih savjeta.

⁴¹ E. Kardelj, *Sjećanja . . .*, 136.

⁴² Isto, 135—136.

⁴³ Isto, 132.

»Razvitak diktature proletarijata, socijalističke demokratije, može ići, dakle u dva pravca: u pravcu njenog odumiranja u onom stepenu u kome jača sam socijalizam, ili pravcu jačanja i pretvaranja birokratije u privilegiranu kastu koja živi na račun društva kao cjeline, iako mu više, na određenom stupnju razvitka proizvodnih snaga nije potrebna ni za borbu protiv kapitalističkih ostataka — pošto ovih nema, ili ih ima u mjeri nebitnoj za razvoj društva, ni za organizaciju proizvodnje, jer slobodno udruženje proizvođača može već samo i da rukovodi procesom proizvodnje.«⁴⁴

Govor je prenijela »Borba« pod karakterističnim naslovom »Na novim putevima socijalizma«, ali mu je dala manje značajno mjesto nego govoru Kardelja, koji je objavljen u istom broju. Ali za razliku od »Borbe« veću pozornost Đilasovu govoru posvetio je »Naprijed«, glasilo CK KPH, koji ga je objavio u obliku uvodnika, dok se Kardeljev članak uopće ne prenosi.⁴⁵ Možda je već u tom trenutku rukovodstvo ocijenilo da se tim pitanjima dade mnogo veće značenje nego nekim drugima.

I raspoloživi dokumenti i novine svjedoče o pojačanom interesu za radničke savjete. Sekretarijat GO SSH već je 3. travnja 1950. godine, među ostalim pitanjima, stavio na dnevni red i analizu djelovanja radničkih savjeta. Rečeno je da radničke savjete nisu ozbiljno shvatili ni Glavni odbor ni oblasni odbori jer, kako je ocijenjeno, nisu uvidjeli važnost njihova rada za daljnje formiranje radničkih savjeta po ostalim poduzećima. Iz dokumenta jasno proizlazi da su do tada formirana samo 64 radnička savjeta, znači manje od predviđenih, što ukazuje na to da su ostali, pa i neki predviđeni »Uputom...«, osnovani tek nakon novih poticaja u proljeće 1950. Međutim, osim vlastitim radom sindikalno rukovodstvo Hrvatske izrazilo je nezadovoljstvo i republičkim ministarstvima i direkcijama. Zapravo se pokazalo da se u unutrašnjoj organizaciji sindikata i nije sasvim preciziralo u čijoj su nadležnosti radnički savjeti, što samo ukazuje na njihovu potpunu marginaliziranost, koja se očitovala u manjoj ili većoj pasivnosti.

»Po svemu se vidi iz materijala kojega posjedujemo, da mnogi radnički savjeti od formiranja nisu se sastali. Mi forsiramo preko oblasnih odbora da se posvećuje pažnja radničkim savjetima koje smo formirali. Ima pogrešaka, a to je da u našoj upravi u odjeljenju za takmičenje nismo gotovo ni vodili računa o radničkim savjetima, shvaćajući da će o tom pitanju voditi računa organizaciono odjeljenje što je u principu sasvim pogrešno. Mi smo diskutovali na sastanku odjeljenja i došli do zaključka, da strukovne direkcije i Ministarstva ne vode računa o radničkim savjetima. Postavilo se nužno pitanje da se porazgovorimo sa drugovima iz oblasnih odbora i resornih ministarstava, pa da ponovo osvježimo pitanje radničkih savjeta i donesemo odluke što treba po tom pitanju nastaviti.«⁴⁶

Unatoč tome što se iz toga zapisnika ne vidi da je rasprava o radničkim savjetima pokrenuta na poticaj viših organa, takvu pretpostavku potvrđuje sjednica samog Predsjedništva GO SSH, održana samo dva dana

⁴⁴ *Borba*, 19. 3. 1950, 66.

⁴⁵ *Naprijed*, 24. 3. 1950, 13.

⁴⁶ AIHRPH, VSSH, Zapisnik Sekretarijata, 3. 4. 1950.

kasnije. Tom je prilikom predsjednik Drago Gizdić informirao članove o radu na pripremi zakona o »upravnim savjetima« i nekim promjenama u načinu organizacije radničkih savjeta.⁴⁷

Tako taj dokument nije značajan samo zbog toga što dokazuje da su u tom razdoblju pokrenute inicijative koje su dovele do zakona o radničkim savjetima, već i kao dokaz da je u cijelom tom procesu postojao diskontinuitet. Naime, iz onoga što je Gizdić rekao članovima predsjedništva lako je razabrati da su istodobno potaknute dvije inicijative za definiranje forme kako da proizvođači upravljaju proizvodnjom. Mada i nakon pažljivog iščitavanja te vrlo jezgrovite i kratke informacije ostaju neke nejasnoće, ipak se jasno mogu razlikovati dva načina upravljanja proizvodnjom o kojima se u tom trenutku raspravljalo. Jedan je bio onaj koji je uveden u 215 poduzeća na osnovi radničkih savjeta, a drugi bi se način zakonski realizirao pomoću upravnih savjeta. Osim toga, predviđalo se da bi radnički savjeti, koji se u dokumentu nazivaju »naši radnički savjeti«, čime se izražavala činjenica da je odgovornost za njihov rad u cijelosti prebačena na sindikate, morali izabrati jedno uže operativnije tijelo, a uz to bi se direktori obvezali na određenu odgovornost prema njima.⁴⁸ Međutim, o samim se upravnim savjetima na osnovi toga dokumenta mogu saznati samo tri činjenice: da će se birati po svim poduzećima, da će ih birati članovi sindikata i da će biti rukovodeća tijela u poduzećima.

»Također se čeka i razrada jednog Zakona pri upravnim savjetima, koji bi bili pod rukovodstvom sindikata. Taj nacrt zakona trebat će razraditi Centralni odbor i upravni savjeti će se birati po svim poduzećima od članova sindikata. Isti će trebati biti rukovodeća tijela u našoj privredi.«⁴⁹

Znači, jednom riječju, zamišljalo se da se osnuje posebno tijelo koje je trebalo da ima upravne funkcije u poduzeću. Međutim, interesantna je bila namjera, barem u tom razdoblju, da se ta tijela s ovlastima upravljanja biraju samo od članova sindikata, a k tome bi bila i pod njegovim rukovodstvom. Iako je jasno da paradržavni i transmisijski model sindikata, kakav je bio Savez sindikata Jugoslavije, po definiciji obuhvaća visok postotak zaposlenih sa snažnom težnjom da se postigne stopostotna pripadnost svih zaposlenih, što je bilo jedno od osnovnih mjerila uspješnosti, ali i pretpostavka njegova efikasnog djelovanja kao mobilizatora produktivnosti radništva, ipak iznenađuje takav pristup, jer bi se tako suzio pokušaj uvođenja u upravljanje veće demokratizacije, koja je bila motivirana, uz ostalo, i političkom potrebom.

Je li bila riječ o nesnalaženju inicijatora u, za njih, potpuno novim uvjetima ili o odrazu sumnje da bi otvaranje prostora odlučivanja, bez obzira koliko je to pravo bilo stvarno, svim zaposlenim, koji sa stajališta KPJ ipak nisu postigli dovoljnu razinu »klasne svijesti«, dovelo u opasnost namjere predlagача?

Osim toga, ostaje nejasno kako se zamišljao paralelizam između upravnih savjeta kao rukovodećih tijela u gospodarstvu i radničkih savjeta kojima su, uostalom, i direktori imali postati odgovorni.

⁴⁷ AIHRPH, VSSH, Zapisnik Predsjedništva GO SSH, 5. 4. 1950.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

Očito je konkretizacija teoretskih zamisli u njihovoj razradi prolazila kroz različite forme koje su, što će se kasnije pokazati, u »Osnovnom zakonu o upravljanju . . .« dobile konačan oblik. U svakom slučaju dokumenti najvećim dijelom potvrđuju sjećanja Milovana Đilasa.

U vrijeme kada je pojačan interes za radničke savjete više se uradilo i na agitaciji za njih. Tako, po svemu sudeći, u tom razdoblju nastaje i prva knjiga/brošura o radničkim savjetima koju je napisao Miša Pavičević, inače član Predsjedništva CO SSJ.⁵⁰ Analiza teksta pokazuje da je autor knjigu pisao u vrijeme kada se radilo na pripremi novih formi upravljanja. Tako na jednom mjestu, nakon upozorenja da na radničke savjete ne treba gledati kao na konačni oblik učešća proizvođača u rukovođenju proizvodnjom, spominje mogućnosti njihova još neposrednijeg uključenja.⁵¹

Da su se potkraj svibnja mnoge dileme razriješile pokazuje zapisnik sa sjednice Sekretarijata GO SSH, održane 29. svibnja 1950. Drago Gizdić podnio je izvještaj sa savjetovanja u Centralnom odboru SSJ s novom informacijom da je u pripremi zakon o »radničkim upravnim odborima«.⁵² Po svemu sudeći, u to se vrijeme već razriješila dilema o tome da budu u poduzeću dva organa upravljanja ili jedan. Povezivanjem prijedloga o dva tipa radničkog upravljanja stvorila su se, kao što će se uskoro pokazati, dva organa samoupravljanja ali tako da je radnički odbor postao operativno tijelo koje je birao i smjenjivao radnički savjet.

Međutim, jasno je da je prevladala ideja da to ne budu samo savjetodavna tijela nego i tijela s kompetencijama upravljačkih organa. No, za razliku od razrješenja te dileme, još na početku lipnja »radnički odbori« zamišljali su se ne samo kao sastavni dijelovi sindikalne organizacije već i pod njezinim rukovodstvom.

»Oni (radnički odbori, primj. RZ) su sastavni dio rada naših organizacija i pod neposrednim rukovodstvom naših sindikalnih organizacija, to znači da se dobije više mogućnosti za direktnije upravljanje sa proizvodnjom, otvarajući marksističku teoriju, da proizvođači rukuju sa proizvodnjom.«⁵³

Međutim, rukovođenje radničkim odborima samo od sindikata može se tumačiti i kao težnja da ta djelatnost bude u njegovoj kompetenciji i pod njegovom kontrolom, a ne baš u doslovnom smislu rukovođenja. Ipak se o tome, s obzirom na to da nema nikakvih drugih obavijesti, ne može dati izričit sud.

Tijela akcija osnivanja radničkih savjeta nastavljala se punom parom i to pod starim imenom, bez obzira na prijedlog u tom trenutku da se nazovu imenom radnički upravni odbori. Glavni odbor SSH poslao je 1. lipnja 1950. godine mjesnim i kotarskim sindikalnim vijećima dopis u kojem se zahtijeva formiranje radničkih savjeta u svim proizvodnim poduzećima saveznog, republičkog i lokalnog značenja do kraja srpnja, dok je jedino za područje Zagreba, Osijeka, Splita i Rijeke rok bio produžen do 15. kolovoza.

⁵⁰ Miša Pavičević, O radničkim savjetima, Glas rada, Zagreb, 1950.

⁵¹ Isto, 30.

⁵² AIHRPH, VSSH, Zapisnik Sekretarijata GO SSH, 29. 5. 1950.

⁵³ AIHRPH, VSSH, Zapisnik savjetovanja u GO SSH, 1. 6. 1950.

Zanimljivo je da se u toj požurnici, s kojom se pripremala povoljnija situacija za bržu realizaciju zakona koji je bio u pripremi, posebno naglašavao politički moment pri osnivanju što se izražavalo i u drugim dokumentima i tisku. Od sindikalnih organa zahtijevala se priprema posebnih referata koji bi se čitali na izbornim konferencijama.

»Nadalje u referatu treba objasniti pravilnost postojanja radničkog savjeta, povezujući to sa principima nauke marksizma-lenjinizma. Kod toga treba usporediti razvoj čiste demokratičnosti u državnom i privrednom rukovođenju kod nas, sa neprijateljskim djelovanjem od strane rukovodilaca Kominforma i njihovim skretanjima u odnosu na unutarnju i vanjsku politiku.«⁵⁴

Kako se imala u vidu izvanredna važnost radničkih savjeta, u pripremanju za njihove izbore nije se htjelo ništa prepustiti slučaju. Željela se postići što bolja kadrovska struktura u kojoj su bili presudni uglavnom čisto politički momenti, znači pripadnost Komunističkoj partiji, mada se imalo u vidu da do izražaja dođu i najbolji radnici.

»Pored političkih treba izvršiti i dobre organizacione pripreme te u vezi toga sindikalna organizacija zajedno sa partijskom treba na temelju poznavanja članstva predvidjeti unaprijed trudbenike koji će biti predloženi za radnički savjet prije pristupanja tajnom glasanju [. . .]. Kod toga se rukovoditi, da sastav radničkog savjeta bude uglavnom zastupljen od najboljih članova kolektiva (udarnika, racionalizatora, novatora, boraca za visoku produktivnost rada i istaknutog tehničkog osoblja). U sastavu isto treba da budu sekretari partijske i omladinske organizacije, kao i predsjednik ili tajnik sindikalne organizacije, radi bolje međusobne povezanosti u djelovanju postojećih tijela u kolektivu, kao i direktor poduzeća, ali svi oni također trebaju biti izabrani tajnim glasanjem. U koliko direktor ne bude izabran većinom glasova, ipak ulazi u sastav radničkog savjeta. [. . .] Po izvršenom izboru na prvom sastanku treba između izabranih članova izabrati javnim glasanjem predsjednika i tajnika radničkog savjeta, gdje treba težiti, da dužnost predsjednika preuzme sekretar partijske organizacije ili predsjednik, odnosno tajnik sindikalne podružnice, već prema tome, koji za to ima bolje uslove, odnosno mogućnosti.«⁵⁵

Kao što je već rečeno, na teorijskoj razradi ideje samoupravljanja najviše su se angažirali Milovan Đilas, Boris Kidrič i Edvard Kardelj. No, od spomenute trojice čini se da se u njenoj konkretizaciji najviše zauzeo Kardelj. Sam zakonski tekst napisao je prof. dr Jovan Đorđević, povjerenik vlade FNRJ, pomoćnik sekretara Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ i redovni profesor Pravnog fakulteta u Beogradu. Kardelj ga je uključio u rad na izradi zakona, po svjedočenju samog Đorđevića, potkraj travnja ili svibnja, što odgovara podacima iz raspoloživih dokumenata.⁵⁶

»Posle, početkom juna 1950, išli smo kod Tita. Janez Stanovnik, Kardeljev sekretar tada, obavestio me je da je Kardelj kod Tita, da se javljao,

⁵⁴ AIHRPH, VSSH, Dopis GO SSH, 1. 6. 1950.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Boro Krivokapić, Jugoslavija i komunisti, adresa Jovana Đorđevića, Beograd 1988, 46.

i da i ja treba da idem u Užičku ulicu. Tito nije odmah čitao tekst, samo je bacio pogled. Gleda me i pita: 'Šta misliš, profesore?'

'Ja sam ovde učinio jedan pokušaj . . . A mislim da nekako moramo izaći iz ove situacije.' Situacija je bila strašna. Prazne radnje, neka bezidejnost, mora jedna. Napravio sam još jednu opservaciju: 'Malo se bojim, koliko je naša radnička klasa ekonomski i kulturno zrela za jedan ovakav zao-kret?' Tito je na to rekao: 'Jeste, ti imaš pravo, ali nama je to politički važno.' Shvatio sam . . . Hteli smo da se odvojimo od Staljina.⁵⁷

Tvorac zakonskog teksta ističe dva razloga koji su naveli vodstvo KPJ da uvede radničke savjete, kako su se ta tijela konačno u zakonu nazvala, a to su bili: katastrofalna gospodarska situacija i politička potreba da se iskaže različitost u odnosu na tadašnji sistem u SSSR-u, koji je zajedno s ostalim zemljama Istočne Evrope ugrožavao Jugoslaviju.

Osim toga, Dorđevićeva sjećanja zanimljiva su i zbog toga što se na osnovi njih može zaključiti da je Tito i nakon prvog razgovora s Đilasom i Kardeljem bio sumnjičav prema ideji da se u našim uvjetima može uvesti samoupravljanje. No, čini se da su prevladali politički motivi, a najvjerojatnije i nada da će se tako poboljšati motivacija radnika.

Na početku lipnja zakonski je tekst bio dovršen pa je 22. lipnja ušao u proceduru u zakonodavnim odborima obaju vijeća — Saveznog vijeća i Vijeća naroda — Narodne skupštine.⁵⁸

Zakonodavni odbori unijeli su nekoliko dopuna i stilskih izmjena, ali se nijedna bitna odredba nije mijenjala. U konačan tekst ušao je naziv radnički savjeti, ali su ostali i upravni odbori koji su bili njihovi operativni organi koje je birao radnički savjet.

Prijedlog »Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva« podnio je predsjednik vlade FNRJ maršal Josip Broz Tito na Prvom izvanrednom zasjedanju Narodne skupštine, 26. lipnja 1950. godine.

U dugom govoru najviše je mjesta posvetio analizi razlika između prakse u SSSR-u, revizionizmu njegovih partijskih i državnih vođa u odnosu na marksističke postavke o odumiranju države i radničkom upravljanju proizvodnjom, te kretanjima u Jugoslaviji koja je na putu decentralizacije i deetatizacije državne uprave i gospodarstva. Samom upravljanju radničkih savjeta i upravnih odbora proizvodnjom nije posvetio toliku pažnju, ali je naglasio da se u Jugoslaviji ostvaruje parola »tvornice radnicima«.

Dileme, koje su mučile vodstvo KPJ a posebno samog Tita, čini se da su bile razriješene.

»Možda netko misli da će taj zakon biti preuranjen, da radnici neće moći da savladaju komplikovanu tehniku upravljanja fabrikama i drugim poduzećima. Ko tako misli, taj se vara, a takvo gledanje na to pitanje značilo bi imati nepovjerenje u naše trudbenike, značilo bi ne vidjeti kakve će ogromne stvaralačke snage baš to upravljanje razviti kod naših

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Prvo vanredno zasjedanje Vijeća naroda i Saveznog vijeća (drugi saziv), 26—27. juna 1950. Beograd 1950, 99.

trudbenika, jer će taj zakon našim radnim ljudima još više otvoriti perspektivu njihove budućnosti, budućnosti čitave naše zajednice.«⁵⁹

Dakako, ne može se tvrditi da su mnoge, do tada izražene, sumnje o načinu ostvarivanja ideje samoupravljanja u stvarnosti bile raspršene. S obzirom na to da, uglavnom, dokumenata o tome nema, a vjerojatno ih nije ni bilo, dok je neposrednih svjedočanstava malo, istraživaču preostaje mogućnost da pokuša posredno, uvidom u širu situaciju, shvatiti neka kretanja u tom razdoblju.

Može se tako pretpostaviti da su dileme povezane s uvođenjem radničkih savjeta ublažene činjenicom što je, unatoč teorijskom radikalizmu novog sistema, stari, koji se učvršćivao u razdoblju nakon rata, ostao u nekim svojim bitnim dimenzijama netaknut. Tu imam, prije svega, u vidu neograničenu vlast vladajuće Komunističke partije Jugoslavije, i mogućnost njezine potpune kontrole društvenih odnosa, što joj je omogućivala njezina monopolska pozicija nakon eliminacije opozicije u prvim poslijeratnim godinama. Uvođenjem zakona o radničkim savjetima u političkom se sistemu nisu predviđale nikakve promjene, a osim toga su etatiistička struktura gospodarstva i vladajuća pozicija države u upravljanju društvom ostale netaknute.

Uz to, zakon nije dao radničkim savjetima gotovo nikakve nadležnosti iz područja radnih odnosa i raspodjele dobiti. Direktor, a to je bilo posebno znakovito, nije izgubio gotovo ništa od svojih kompetencija i imao je pravo veta. Tako su, zapravo, radnici imali samo pravo izbora radničkih savjeta, njihova opoziva, i, manje-više, nebitno pravo odlučivanja o minimalnom dijelu akumulacije za društveni standard, za nagrađivanje radnika povrh plaća i o unapređenju proizvodnje u manjem opsegu.⁶⁰ Uske kompetencije radničkog upravljanja bile su, po svemu sudeći, razmjerno uvjerenju vodstva KPJ o njegovim mogućnostima u jugoslavenskim uvjetima.

Osim toga, položaj vladajuće partije omogućio je njezinom rukovodstvu da iskazanu radikalnost, izražavanu propagandom u medijima, drži pod potpunom kontrolom, koja mu je dozvoljavala mnogo smirenije donošenje odluka o daljnjim procesima samoupravljanja u kojima bi se postupci usklađivali s procjenama o njihovoj svrsishodnosti, i za uspostavljenu političku strukturu, i za gospodarski napredak.

Takva pozicija vodstva KPJ dopuštala je i samouvjerenu opasku o izvjesnom zakašnjenju s uvođenjem promjena sistema, kako bi se mogla postaviti što oštrija linija razgraničenja prema nekadašnjem uzoru a sada protivniku koji je prijetio i samom njegovom opstanku.

»To, dakle, ne samo da nije preuranjeno, već je došlo i sa izvjesnim zakašnjenjem. A razloge za to zakašnjenje treba objasniti time što je naša Partija do donošenja famozne rezolucije Informbiroa gajila suviše iluzije i suviše nekritički primala i presađivala kod nas sve što se radilo i kako se radilo u Sovjetskom savezu, pa i ono što nije bilo u skladu s na-

⁵⁹ Isto, 13.

⁶⁰ Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi, 1918—1985*, Zagreb 1985, 173—179.

šim specifičnim uslovima, ni u duhu nauke marksizma-lenjinizma. Htjeli su se gotovi recepti, koji su nam se nametali ili smo i sami težili za njima; bilo je tendencija da se ide po liniji manjeg otpora.⁶¹

Za vrijeme zasjedanja skupštine partijske su i sindikalne organizacije organizirale po poduzećima skupove s kojih su se u ime radnika slali brzojavi poslanicima s pozdravima inicijativi »Partije i Narodne Skupštine«.⁶²

Masovni skupovi zaposlenih imali su biti potvrda demokratičnosti usvajanja i općeprihvaćenosti »Osnovnog zakona . . .«, a predstavljali su uobičajeni način promoviranja svih značajnijih odluka, na čemu se posebno inzistiralo u razdoblju nakon Rezolucije Informbira.

S obzirom na sastav i formalnu ulogu skupštine u donošenju značajnijih odluka,⁶³ posve je bilo očekivano jednoglasno prihvaćanje zakona. Euforična je atmosfera nadomjestila bilo kakav pokušaj iznošenja kritičkih primjedbi i sumnji, koje su inače mučile samo vodstvo KPJ i države.

U raspravi su najviše došli do izražaja stavovi o radničkim savjetima kao o onim organima koji će omogućiti neposrednije odlučivanje radnika u upravljanju, povećanju proizvodnje kao presudnom načinu izvlačenja zemlje iz krize, ali i poslužiti kao onaj tako potreban dokaz da je: »naš put razvitka suprotan (je) sovjetskom, koji sve dublje ulazi u birokratizam. Sovjetski birokratizam sjedi na grbači naroda i monopolistički drži u rukama komandne pozicije i na taj način vrši eksploataciju radnih masa. Na taj se način nužno država odvaja od mase i pretvara u parazitski aparat koji je odvojen od društva i živi na njegov račun.«⁶⁴

Nova vlast, koju su karakterizirali silan polet i samopouzdanje, doživjela je Rezolucijom Informbira prvi težak udarac. Zato je vodstvo Komunističke partije Jugoslavije, ugroženo vanjskom opasnošću od bivših saveznika i ideološkog uzora, a suočeno s teško rješivim gospodarskim problemima, intenzivno pokušavalo pronaći put koji bi zemlju izvukao iz neprilika. Uvođenjem radničkih savjeta i prihvaćanjem ideje samoupravljanja nije željelo samo riješiti akutni problem siromaštva i gospodarske krize, već je time htjelo pokazati domaćem stanovništvu i komunističkim snagama u svijetu čvrst argument u prilog njegovim tvrdnjama da vodi Jugoslaviju pravilnim putem u socijalizam u skladu s marksističkim učenjem, za razliku od zemalja Informbira. Time vodstvo KPJ nije htjelo samo odbaciti optužbe SSSR-a već i potvrditi legitimitet svoje vlasti čiju je neograničenost, suočena s njezinim lošim posljedicama, tek propitkiivala. Može se reći da su muke političkog i gospodarskog karaktera potakle kretanje prema novim izazovima koji su imali predstavljati toliko potreban ideološki otklon Jugoslavije od njezina uzora.

⁶¹ Prvo vanredno . . . , 13.

⁶² *Borba*, 27. 6. 1950, 152.

⁶³ *Marija Obradović*, »Partijska država« kao element političkog sistema »narodne demokratije« u Jugoslaviji (1945—1952), *Razvoj, dileme i perspektive jugoslavenskog socijalizma*, Zbornik, Zagreb 1988, 173—184.

⁶⁴ Prvo vanredno . . . , 55.

Zaključak

Ukratko se može zaključiti:

— radnički savjeti i ideja samoupravljanja plod su teorijskih promišljanja čelnika Komunističke partije Jugoslavije, posebno E. Kardelja, M. Đilasa i B. Kidriča. Presudnu političku ulogu pri uvođenju radničkih savjetao imao je Josip Broz Tito;

— teorijska osnova samoupravnoj ideji bili su radovi Marxa i Engelsa, dok se u njezinoj realizaciji vodstvo KPJ pozivalo na iskustvo radničkih savjetodavnih tijela nastalih u sistemu koji se pokušavao napustiti, a služili su, međutim, prije svega kao oblik mobilizacije radnika za povećanje produktivnosti (proizvodna savjetovanja);

— između radničkih savjeta formiranih »Uputom o osnivanju i radu radničkih savjeta državnih privrednih poduzeća« na početku 1950. godine i radničkih savjeta uvedenih zakonskim putem nije postojao izravni kontinuitet, bez obzira na to što se ideja M. Đilasa iz 1950. godine nastavlja na razmišljanje E. Kardelja iz 1949;

— s obzirom na kriznu situaciju gospodarstva, radnički su savjeti imali biti oblik kojim se htjela povećati motiviranost radnika i potaknuti njihova samoinicijativnost, posebno zbog potpune obamrlosti poduzetničkih aktivnosti nakon provedene nacionalizacije i uvođenja planskog sistema;

— politička potreba za pronalaženjem specifičnog puta u izgradnji socijalizma ubrzala je uvođenje radničkih savjeta. Tako se stvorila čvršća osnova s koje se moglo bespoštedno kritizirati bivšeg saveznika i ideološkog uzora, a sada potencijalnog agresora — SSSR, a da su pri tome osnovne poluge etatističkog socijalizma (monopol KP — eliminacija konkurencije u gospodarstvu; državna svojina — plansko gospodarstvo) ostale gotovo netaknute;

— zadržavanje potpune prevlasti Partije državnom kontrolom gospodarstva, uprave i političkog sistema omogućivalo je uskom partijskom vrhu razvijanje početnih ideja o samoupravljanju i njihovu postupnu konkretizaciju na osnovi procjene razine uspješnosti i korisnosti u samoj realizaciji.